

RADOSŁAW KUTY

DOI: 10.26106/647f-an91

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach
Instytut Historii <https://orcid.org/0000-0002-8744-0361>

PRZEWODNIKI TATRZAŃSKIE
WALEREGO ELJASZA RADZIKOWSKIEGO
W OCZACH DZIENNIKARZY EPOKI
ORAZ WSPÓŁCZESNYCH HUMANISTÓW

Walery Eljasz Radzikowski¹ to jedna z najwybitniejszych postaci związanych z Zakopanem i Tatrami. Artysta malarz, grafik, rysownik, fotograf, literat, a także kostiumolog, nauczyciel i społecznik – znaczną część swojej twórczości poświęcił Tatrom. Był współorganizatorem i najaktywniejszym działaczem pierwszej organizacji turystycznej na ziemiach polskich – Towarzystwa Tatrzańskiego. Wytyczał i znakował szlaki w Tatrach, pracował nad ich udostępnieniem oraz nad rozwojem Zakopanego. Zapisał się także jako

¹ W *Polskim słowniku biograficznym* zawarto informację, że używany przez artystę przydomek „Radzikowski” był rzekomo porzuconym dawnym nazwiskiem rodzowym. Chociaż już za jego życia stosowano w różnych publikacjach skrót „Walery Eljasz”, to w niniejszym artykule, ze względu na możliwość utrwalenia w czytelniku błędnej informacji dotyczącej imienia i nazwiska bohatera, konsekwentnie stosuje się pisownię „Walery Eljasz-Radzikowski”. W cytatach zachowana została pisownia zgodna z oryginałem. Walery Eljasz-Radzikowski urodził się w Krakowie 13 września 1840 roku. W latach 1856–1862 kształcił się w zakresie malarstwa w Szkole Rysunku i Malarstwa w ramach Instytutu Technicznego (dziś Akademia Sztuk Pięknych im. Jana Matejki w Krakowie; *Polski słownik biograficzny* podaje błędnie, że Eljasz-Radzikowski pobierał nauki na Wydziale Malarstwa Krakowskiej Szkoły Sztuk Pięknych – nazwa taka w owym czasie nie funkcjonowała, zob. M. P i l i k o w s k i, *Historia. Nie od razu Akademię zbudowano*, [online] <https://www.asp.krakow.pl/akademia/historia-akademii> [dostęp: 6.12.2020]), a następnie w latach 1862–1865 w Monachium. Jako dziewiętnastolatek wybrał się pierwszy raz w Tatry i od tej pory spędzał w górach każdą wolną chwilę. W Zakopanem wybudował własny dom. Interesował się wieloma dziedzinami życia społecznego i narodowego. Miał liczne grono znajomych. Zmarł w Krakowie 23 marca 1905 roku. Zob. J. R e y c h m a n, *Eliasz Walery (1840–1905)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 6, przewodn. kom. red. K. L e p s z y, Kraków 1948, s. 231–232.

jeden ze współtwórców miejscowej prasy. Dodać należy, iż autor obrazów olejnych, akwarel, akwafort, pocztówek oraz publikacji o tematyce tatrzańskiej zajął zaszczytne miejsce w historii Krakowa. Silne więzy łączyły go także z Wielkopolską². Mimo tak szeroko prowadzonej działalności kulturalnej postać ta wciąż czeka na swego biografę³.

Szczególne osiągnięcie Eljasza-Radzikowskiego stanowi ogłoszenie drukiem publikacji *Illustrowany przewodnik do Tatr, Pienin i Szczawnic*, która doczekała się sześciu wydań, publikowanych w latach 1870–1900 w Poznaniu i w Krakowie⁴. Wydania te zaj-

² Więcej informacji biograficznych zob. J. Reychman, *Eliasz Walery...*, s. 231–232; A. Szpakowski, *Walery Eliasz Radzikowski*, Kraków 1960; Z. Tobiaszowa, *Z raptularzy tatrzańskich Walerego Eljasza*, „Wierchy. Rocznik poświęcony góróm [dalej: Wierchy]” XXXII, 1964, s. 212–216, także online: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/65188/edition/59012/content?ref=struct> [dostęp: 28.12.2020]; W. Olszewicz, *Walery Eliasz (1840–1905). (W sześćdziesięciolecie zgonu)*, „Wierchy” XXXIV, 1965, s. 159–169, także online: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/65306/edition/59169/content> [dostęp: 28.12.2020]; *Eljasz-Radzikowski Walery Jan Kanty*, [w:] *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających. Malarze, rzeźbiarze, graficy. T. 2, D–G*, [M. Bardini in.], zesp. red. J. Maurin-Białostocka [i in.], konsultant nauk. A. Ryszkiwicz, Wrocław 1975, s. 166–168; M. Pinkwart, *Zakopiańskim szlakiem Walerego i Stanisława Eljaszów*, Warszawa–Kraków 1988, *Szlakiem Wielkich Ludzi, Wydarzeń, Zabytków Kultury*; *Eljasz-Radzikowski Walery*, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska* [dalej: WET], Poronin 2004, s. 252–255; P. Hapanowicz, *Krakowskim szlakiem Walerego Eljasza Radzikowskiego*, „Pamiętnik Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego [dalej: Pamiętnik PTT]”, t. 13, 2004, s. 39–48; M.H. Grabski, *Walery Eljasz Radzikowski – fotograf Tatr i Podhala*, Pamiętnik PTT, t. 13, 2004, s. 68–84; T. Borucki, *O nazwie Eljaszowa Turnia oraz zasługach Walerego Eljasza dla ochrony i kształtowania nazewnictwa w Tatrach*, Pamiętnik PTT, t. 13, 2004, s. 85–96; W. Siarzewski, *Walery Eljasz Radzikowski – pionier fotografii jaskiniowej*, „Tatry TPN” 2005, nr 1 (11), s. 59; J. Ziarkowska, D. Ziarkowski, „*Obrazy czarujące, od których oczów trudno odebrać...*”. *Uwagi o sposobach przedstawiania Tatr w twórczości Walerego Eljasza*, [w:] *Góry – człowiek – turystyka. Księga jubileuszowa dedykowana prof. dr. hab. Andrzejowi Matuszykowi w 75. rocznicę urodzin*, red. P. Cybula, M. Czysz, S. Owsianowska, Kraków 2011, s. 238–241; J. Koziniski, *Walery Eljasz Radzikowski. Malarz, fotograf, krajoznawca z XIX wieku*, „Alma Mater” 2016, nr 184–185, s. 75–78.

³ Zob. m.in. *Walery Eljasz Radzikowski (1841–1905)*, [katalog wystawy], oprac. M. Nodzyńska, Zakopane 1986; K. Pietruszewski, *List otwarty do uczestników Zjazdu Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego w sprawie ustanowienia roku 2005 rokiem Walerego Eljasza*, Pamiętnik PTT, t. 13, 2004, s. 37–38; B. MorawskaNowa, *Rozpoczęliśmy Rok Eljasza*, „Co Słyszać? Informator Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego” 2005, nr 1 (169), s. 1; A. Tr., *Wystawa fotografii górskiej Walerego Eljasza*, „Wierchy” LXXI, 2005 [2007], s. 249–250; A.L. Dawidowicz, B. Morawska-Nowa, *Czy zakończyliśmy Rok Walerego Eljasza?*, „Co Słyszać. Informator Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego” 2006, nr 3 (183), s. 1–4; *Tatry w fotografii Walerego Eljasza*, [kalendarz biurkowy], oprac. W. Siarzewski, wyd. Tatrzański Park Narodowy, Zakopane 2006.

⁴ W. Eljasz, *Illustrowany przewodnik do Tatr, Pienin i Szczawnic*, [wyd. 1], Poznań 1870; tenże, *Nowy illustrowany przewodnik do Tatr i Pienin*, [wyd. 2], Kraków 1881; tenże, *Illustrowany przewodnik do Tatr i Pienin*, wyd. 3, Kraków 1886; tenże, *Illustrowany przewodnik do Tatr, Pienin i Szczawnic*, wyd. 4 przerobione i powiększone, Kraków 1891; toż, wyd. 5 przerobione i uzupełnione, Kraków 1896; toż, wyd. 6 znacznie zmienione i powiększone, Kraków 1900; za: *Bibliografia polska XIX stulecia*, t. 6, red. K. Esreicher, wyd. 2 [nowe], Kraków 1967, s. 75–76, także online: https://www.estreicher.uj.edu.pl/skany/?dir=dane_xix_index/II%20ed./6 [dostęp: 28.12.2020]. Wszystkie wydania przewodnika są udostępniane

mują wysoką pozycję w polskiej literaturze przewodnikowej. Oceny, opinie i refleksje towarzyszące tym wyjątkowym dziełom od czasu ich powstania do współczesności warto prześledzić, odwołując się przy tym do źródeł historycznych i literatury przedmiotu.

Według historyka Jana Reychmana⁵ prace nad pierwszym wydaniem swojego przewodnika rozpoczął Eljasz-Radzikowski jesienią 1868 roku. Pomagał mu jeden z najlepszych znawców Tatr ksiądz Eugeniusz Janota⁶ – jego nauczyciel turystyki tatrzańskiej. Duchowny wspierał swojego ucznia radą i zachętą, kontrolował rękopisy, poprawiał bądź uzupełniał je własnymi uwagami⁷. Jednakże oparcia metodologicznego, jak podkreśla uczonego i taternik Jacek Kolbuszewski⁸ w swej książce *Obraz Tatr w literaturze polskiej XIX wieku*, szukał Eljasz-Radzikowski w przewodnikach alpejskich, co dowodzi, iż zdawał sobie sprawę z konieczności dostosowania treści publikacji do nowych warunków turystycznych. Jednocześnie artysta nie umiał, a niejednokrotnie nawet nie usiłował całkowicie uwolnić się od wpływu Janoty⁹.

O ile w kwestiach redakcyjnych Eljasz-Radzikowski korzystał z doświadczenia jednego z najbardziej znanych duchownych związanych z Tatrami, o tyle za stroną tech-

w otwartym internecie w bibliotece cyfrowej Polona: https://polona.pl/search/?query=Ilustrowany_przewodnik_do_tatr&filters=public:1&sort=date%20asc [dostęp: 27.12.2020].

⁵ Jan Reychman (1910–1975), działacz Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego [dalej: PTTK], orientalista i hungarysta, etnograf, profesor Uniwersytetu Warszawskiego, jeden z najlepszych znawców regionu podtatrzańskiego przed II wojną światową, pracownik Muzeum Tatrzańskiego im. dra Tytusa Chałubińskiego w Zakopanem w latach 1939–1940. Od 1929 roku ogłaszał liczne artykuły dotyczące Tatr i Podtatrza: o zbójnictwie, zabytkach, badaniach naukowych, z dziejów piśmiennictwa tatrzańskiego, z dziedziny etnografii, językoznawstwa, ochrony przyrody, także liczne życiorysy i recenzje. Autor *Przewodnika po Podhalu, Spiszu, Orawie i północnej Słowacji* (1937) oraz książki *Peleryna, ciupaga i znak tajemny* (1971 i 1976) o osobliwych postaciach polskich, m.in. związanych blisko z Zakopanem i Tatrami. Zob. *Reychman Jan*, [w:] WET, s. 1016–1017.

⁶ Eugeniusz Janota (1823–1878), ksiądz, profesor Uniwersytetu Lwowskiego, przyrodnik, krajoznawca, taternik, zasłużony badacz Tatr i Podtatrza, jeden z pionierów ochrony przyrody w Polsce. Tatry zwiedził po raz pierwszy w 1846 roku, od 1852 roku bywał tam prawie corocznie. Autor pierwszego polskiego przewodnika tatrzańskiego: *Przewodnik w wycieczkach na Babią Górę, do Tatr i Pienin* (1860, pośmiertnie: 1991) oraz pracy: *Dolina Kościeliska w Tatrach* (1871) – pierwszego dokładniejszego opisu omawianej doliny. W czasie wycieczek prowadził badania geograficzne, botaniczne i etnograficzne, ogłaszając potem szereg prac. Zob. *Janota Eugeniusz*, [w:] WET, s. 454–455.

⁷ J. R e y c h m a n, *Przewodniki do Tatr, Pienin i Szczawnic Walerego Eljasza*, „Ziemia. Ilustrowany miesięcznik krajoznawczy” XXXVIII, t. 26, 1947, nr 6–8 (564–566), s. 152.

⁸ Jacek Kolbuszewski (1938–), slawista, historyk literatury polskiej i słowackiej, profesor zwyczajny Uniwersytetu Wrocławskiego. Z Tatrami stykał się od roku 1946, taternictwo uprawiał głównie w latach 1957–1962. Znaczna część jego działalności, pracy społecznej i twórczości literackiej związana jest z polskimi górami. Zajmował się ideologią taternictwa, dziejami polskiej turystyki tatrzańskiej, tatrzańską literaturą przewodnikową i pokrewną. Autor antologii, m.in. *Czarny Szczyt. Proza taternicka lat 1904–1939* (1976) i *32 wiersze o Morskim Oku* (1978). Zob. *Kolbuszewski Jacek*, [w:] WET, s. 534.

⁹ J. K o l b u s z e w s k i, *Obraz Tatr w literaturze polskiej XIX wieku. 1805–1889. Funkcja artystyczna motywu przyrody*, Kraków 1971, s. 189–190, *Monografie Historycznoliterackie*.

niczną i wydawniczą przewodnika stał powieściopisarz, poeta, malarz i rysownik Józef Ignacy Kraszewski¹⁰, odpowiedzialny także za ostateczną korektę¹¹. Wybitnego popularyzatora Tatr z autorem cyklu powieści historycznych nazywanych *Dzieje Polski* łączyła zażyłość, warto zatem odwołać się do ich korespondencji obrazującej zarówno pracę nad przewodnikiem, jak i sam utwór¹². O rysunkach wykonanych do książki Eljasz-Radzikowski informował Kraszewskiego w liście z 23 listopada 1869 roku:

Jedna ilustracja na wstęp przeznaczona, pasterzy tatrzańskich przedstawia na grzbiecie góry, skąd widać z natury zdjęte pasmo Tatr koło Świnicy¹³. Drugi rysunek przedstawia zagrodę tatrzańską we wsi, a trzeci szalał pasterski na hali, w głębi widać skały Małego Giewontu¹⁴ i spód Wielkiego¹⁵. Do kompletu będzie jeszcze może drugie tyle rysunków i mapa całych Tatr¹⁶.

Nie sposób zaprzeczyć, iż przedsięwzięcie przygotowywane przez krakowskiego malarza, a zwłaszcza jego strona graficzna, zainteresowało Kraszewskiego. W liście do Eljasza-Radzikowskiego pisanym 27 listopada 1869 roku w Dreźnie autor *Latarni czarnoksiężskiej* stwierdzał: „Bardzo bym pragnął, żeby wasz «Przewodnik» był wydany.

¹⁰ Józef Ignacy Kraszewski (1812–1887), publicysta, krytyk literacki i artystyczny. Na Podtatrzu i w Tatrach był w 1866 roku. Tatrzańskie reminiscencje znalazły wyraz w jego twórczości literackiej i malarstwie. Różne sprawy tatrzańskie poruszał także w swej publicystyce. Zob. A. Z y g a, *Kraszewski w górach i o górach*, „Wierchy” XXXII, 1963 [1964], s. 36–65, także *online*: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/65188/edition/59012/content?ref=struct> [dostęp: 28.12.2020]; *Kraszewski Józef Ignacy*, [w:] WET, s. 595–596.

¹¹ J. R e y c h m a n, *Przewodniki do Tatr; Pienin i Szczawnic Walerego Eljasza*, „Ziemia. Ilustrowany miesięcznik krajoznawczy” XXXVIII, t. 26, 1947, nr 6–8 (564–566), s. 153.

¹² Jak podkreśla historyk literatury Stanisław Sierotwiński (Archiwum Muzeum Tatrzańskie w Zakopanem, sygn. AR/NO/1172/I, Walery Eljasz i jego działalność związana z Tatrami w świetle listów do Józefa Ignacego Kraszewskiego, s. 1–13), wśród ogromnej ilości listów adresowanych do autora *Starej baśni* przechowywanych w zbiorach rękopiśmiennych Biblioteki Jagiellońskiej znajduje się 109 listów Eljasza-Radzikowskiego z lat 1866–1885. Stanowią one obfite źródło wiadomości dotyczących m.in. kulturalnego życia Krakowa, wydarzeń artystycznych i twórczości malarza, wreszcie ilustrują pasjonujący go rozwój znajomości Tatr i turystyki wysokogórskiej. Walery Eljasz-Radzikowski szukał u Kraszewskiego rady, aprobaty, czasem pomocy. Pisał o swych pracach, zamiarach, wysyłał fotografie obrazów. Pozornie prywatna korespondencja między ludźmi tak zaangażowanymi w publiczne życie kulturalne musiała wykraczać daleko poza sprawy osobiste.

¹³ Świnica (2301 m wierzchołek południowo-wschodni; 2291 m wierzchołek północno-zachodni), szczyt wznoszący się w głównej grani Tatr, ostatni szczyt należący do Tatr Wysokich. Pierwsze wejście w miesiącach letnich odnotowano w 1867 roku, zimą w 1907 roku. Należy do najpopularniejszych szczytów tatrzańskich, był wielokrotnie odwiedzany od drugiej połowy XIX wieku. Jeden z najlepszych punktów widokowych w polskiej części Tatr. Zob. *Świnica*, [w:] WET, s. 1216–1217.

¹⁴ Mały Giewont (1735 m), uwieńczony kilkoma turniami szczyt wznoszący się między głównym wierzchołkiem Giewontu a przełęczą Bacuch, dawniej nazywany także Giewoncikiem. Zob. *Giewont, Mały*, [w:] WET, s. 11.

¹⁵ Wielki Giewont (1895 m), główny wierzchołek Giewontu z krzyżem. Zob. *Giewont, Wielki*, [w:] WET, s. 11.

¹⁶ BJ, sygn. rkps 6499/IV, List W. Eljasza-Radzikowskiego do J.I. Kraszewskiego z 3 listopada 1869 roku, k. 97r.

Gdybym sam jako początkujący wydawca był zamożniejszym, nabyłbym i wydał «Przewodnik», ale mi się na kosztowniejsze przedsięwzięcia porywać trudno¹⁷. Z kolei 27 kwietnia 1870 roku znów z Drezna Kraszewski w liście do swego ucznia i przyjaciela stwierdzał: „Rysunki do «Przewodnika» bardzo ładne, jak wyjdą odbicia, nie wiem. Wnętrze chaty mi się niezmiernie podobało¹⁸”.

Praca pod tytułem *Illustrowany przewodnik do Tatr, Pienin i Szczawnic*¹⁹ ukazała się latem 1870 roku nakładem znanego księgarza poznańskiego Jana Żupańskiego²⁰. Okładkę zdobiła wykonana techniką drzeworytową winieta przedstawiająca mężczyznę w krakowskiej szamerowanej czamarce, prawdopodobnie Eljasza-Radzikowskiego, i nieznanego młodzieńca, któremu wskazuje furę góralską podążającą w kierunku Tatr. Niewielkich rozmiarów (18 × 12 cm) ilustrowany przewodnik, zawierający mapę oraz panoramę *Tatr z Głodówki*²¹, szybko stał się popularny wśród turystów²².

Świeżo ukończony przewodnik wydawał się satysfakcjonować Eljasza-Radzikowskiego, co potwierdził w liście do Kraszewskiego z 29 czerwca 1870 roku. Wypowiedź ta ilustruje także zaangażowanie autora i jego dbałość o szczegóły:

Wydanie jest piękne, druk śliczny, odbicie drzeworytów dobre i korekta bardzo staranna, gdyż tylko trochę drobnych pomyłek znalazłem. Chodzi mi tylko o portret Wali [...] podobieństwo zatracone, a jest to postać wszystkim znana, lecz przepadło, rady już na to nie ma. Spodziewam się, że ta praca [...] literacko - artystyczna dozna łaskawego przyjęcia [...]²³.

Recenzje dotyczące przewodnika odnaleźć można na łamach ówczesnej prasy. Swą opinię w ukazującym się w Dreźnie periodyku „Tydzień Polityczny, Naukowy, Literacki i Artystyczny”²⁴ wyraził Kraszewski:

¹⁷ J.I. K r a s z e w s k i, *Listy do Adama i Joanny Miłaszewskich, rodziny Langie, Walerego Eljasza-Radzikowskiego*, oprac. W. D a n e k, Wrocław 1966, s. 262–263.

¹⁸ Tamże, s. 273.

¹⁹ W. E l j a s z, [wyd. 1], dz. cyt.

²⁰ Jan Konstanty Żupański (1804–1883), księgarz, wydawca, działacz oświatowy, publicysta, z wykształcenia prawnik. W 1839 roku otworzył własną księgarnię, którą prowadził przez prawie 45 lat. Była ona zarówno składem książek, jak i firmą wydawniczą. Oficyna ta stała się zwłaszcza w latach 50. i 60. XIX wieku centralnym punktem ruchu wydawniczego Poznania i jedną z najwybitniejszych firm w Polsce. Ukazało się w niej, w znakomitej jak na owe czasy szacie edytorskiej, ok. 600 tytułów, w tym dzieła Adama Mickiewicza, Józefa Ignacego Kraszewskiego, Hugona Kołłątaja, Wincentego Pola. Zob. J. Maciejewski, *Żupański Jan Konstanty*, [w:] *Wielkopolski słownik biograficzny*, kom. red. przewodn. A. Gąsiorowski, Warszawa–Poznań 1983, s. 888.

²¹ Głodówka (ok. 1070–1145 m), duża, pochyła polana na południowym i południowo-zachodnim stoku Cyrhli nad Białką. Zob. *Głodówka*, [w:] WET, s. 337.

²² J. R e y c h m a n, *Peleryna, ciupaga i znak tajemny*, posł. J. K r z y ż a n o w s k i, Kraków 1976, s. 114.

²³ BJ, sygn. rkps 6499/IV, List W. Eljasza-Radzikowskiego do J.I. Kraszewskiego z 29 czerwca 1870 roku, k. 137r.

²⁴ „Tydzień Polityczny, Naukowy, Literacki i Artystyczny” (Drezno 1870–1871), tygodnik, organ prasowy łączący cechy pisma literackiego i politycznego, równocześnie przeniknięty jednolitą koncepcją ideo-

Możemy [...] zaręczyć [...], że kto nie chce jechać osobiście do Tatrów w obawie aby nie był skazany na dietę z grzybów i poziomek – najlepiej i najmilej się ich nauczy i pozna je z téj książki. Ma ona tę zasługę że dla bardzo leniwych, gotowa podróż zastąpić ale z drugiej strony narazić może ich na grzech kłamstwa, bo gotowi potem mówić, że zwiedzili Tatry, tak dokładną tu o nich zaczerpną wiadomość²⁵.

Istotny element przewodnika stanowiła szata graficzna, czego Kraszewski nie pozostawił w swej recenzji bez komentarza:

O ilustracjach pełnych wdzięku i prawdy mówić nie potrzebuję, nadto jest znany talent artysty, a imię jego ręczy już za ich wartość. Oprócz ładnego tytułu, typów górali, wizerunków przewodników, wnętrza chaty, widoki Giewonta [...], grotty w Magorze²⁶, Zawratu, Morskiego Oka [...] wielce przyozdabiają książkę. – Możemy zaręczyć za ich wierność i szczęśliwe pochwycenie charakteru. – To co się ująć dało w szczyptach rozmiarów drzeworytów, narysowane śmiało, umiejętnie, daje wyborne pojęcie natury tatrzańskiej²⁷.

Opinię o wydawnictwie wyraziła także prasa stołeczna. W świetle osądu „Biblioteki Warszawskiej. Pisma poświęconego naukom, sztukom i przemysłowi”²⁸ dzieło stanowiło krótką syntezę wszystkiego, co wiązało się z wyprawą w Tatry. Zawierało opisy kolejnych miejscowości, wskazówki i przestrogi dla podróżnych, wykaz źródeł piśmiennych o Tatrach, Pieninach, Beskidach i przyległych okolicach oraz ważny dla nauki wywód nazwy „Tatry”, a ponadto informowało o badaczach trudniących się zbieraniem widoków górskich na papierze i płótnie²⁹. Według cieszących się wysokim poziomem edytorskim „Kłósów. Czasopisma ilustrowanego, tygodniowego, poświęconego literaturze, nauce i sztuce”³⁰, na których łamach głos w sprawie przewodnika w 1875 roku ponow-

wą dostosowaną do aktualnych potrzeb. Wyraźnie antyklerykalny, kierowany głównie do odbiorców z Wielkopolski i Galicji. Miał ok. 700 prenumeratorów. Zob. W. D a n e k, *Publicystyka Józefa Ignacego Kraszewskiego w latach 1859–1872*, Wrocław 1957, s. 134–180, *Studia Historyczno-Literackie*, t. 17.

²⁵ [J. I. K r a s z e w s k i] D r. O m e g a, *Illustrowany przewodnik do Tatr, Pienin i Szczawnic, pisał i ilustrował Walery Eljasz*, „Tydzień Polityczny, Naukowy, Literacki i Artystyczny” I, 1870, nr 37, s. 358.

²⁶ Jaskinia Magurska (1460 m), jedna z najdawniej znanych jaskiń w polskiej części Tatr, zlokalizowana w północno-wschodnich zboczach Jaworzyńskich Turni. Stanowi system obszernych korytarzy i dużych, rozwiniętych poziomo sal o długości ok. 1200 m. Być może zwiedzana już w XVII wieku. Popularna w drugiej połowie XIX stulecia. Zob. *Magurska Jaskinia*, [w:] WET, s. 702–703.

²⁷ [J. I. K r a s z e w s k i] D r. O m e g a, dz. cyt., s. 357–358.

²⁸ „Biblioteka Warszawska. Pismo poświęcone naukom, sztukom i przemysłowi” (Warszawa 1841–1914), miesięcznik naukowo-literacki, starający się uwzględnić wszystkie dyscypliny, faworyzujący nauki stosowane i historię ojczyzny, stroniący od kwestii politycznych. Do 1876 roku był jedynym w stolicy periodykiem ogólnonaukowym. Istotną zasługą organu było zamieszczanie cennych materiałów źródłowych dotyczących szeroko pojętej historii Polski. Zob. Z. K m i e c i k, *Prasa warszawska w okresie pozytywizmu (1864–1885)*, Warszawa 1971, s. 219–226, *Materiały i Studia do Historii Prasy i Czasopiśmiennictwa Polskiego*, z. 13.

²⁹ *Piśmiennictwo krajowe i zagraniczne*, „Biblioteka Warszawska. Pismo poświęcone naukom, sztukom i przemysłowi”, t. 4, 1871, s. 320–321.

³⁰ „Kłószy. Czasopismo ilustrowane, tygodniowe, poświęcone literaturze, nauce i sztuce” (Warszawa 1865–1890), tygodnik literacki, naukowy i artystyczny przeznaczony dla inteligencji i mieszczaństwa. Re-

nie zabrał Kraszewski, praca stanowiła *novum* w literaturze krajowej. Jak pisał autor *Laterni czarnoksiężskiej*: „Poprzednicy Eliasza puszczały wodze fantazyi, on ściśle trzymał się tego, co widział, zbadał i poznał doskonale. Nieoszacowana też to książka dla podróżujących w Alpy nasze”³¹.

Nie będzie przesadą stwierdzenie, że i sam Eljasz-Radzikowski doskonale zdawał sobie sprawę z popularności oraz pozycji, jaką zaczął zajmować w Zakopanem za sprawą swej pracy. Dowodzi tego korespondencja przechowywana w tamtejszym Ośrodku Dokumentacji Tatrzańskiej im. Zofii Radwańskiej-Paryskiej i Witolda Henryka Paryskiego³². W liście pisanym do rodziny z Zakopanego z 25 lipca 1870 roku Eljasz-Radzikowski informował: „Zabranych tu exemplarzy Przewodnika nic dotąd nie sprzedałem bo bez wyjątku każdy przybywa tu już z tą książką, i każdy dowiedziawszy się o moim tu pobycie, stara się ze mną poznać. Stałem się [...] wyrocznią w tym względzie”³³. Z kolei list z Zakopanego adresowany do rodziny z 9 sierpnia 1872 roku zawierał następującą wzmiankę: „Mój przewodnik po Tatrach we wszystkich tu rękach [...] wszyscy się do niego stosują, a po większej części [...] przyznają, że to dziełko ich do podróży w Tatry zachęciło [...]”³⁴. Kilka tygodni później, w początkach września, Eljasz-Radzikowski napisał do swego nauczyciela i przyjaciela Kraszewskiego:

musi nieźle iść sprzedaż moich Przewodników [...] sądząc z tego, że każdy tu przyjeżdża z tą książką a n. p. tego lata przeszło 300 osób się przez Zakopane przesunęło. [...] nagły wzrost liczby gości do Tatr przypisują mojemu dziełku, bo osobom z najdalszych stron naszej ziemi zjawia się chętką

prezentował kierunek zachowawczy. Uwzględniał w szerokim zakresie współczesną problematykę polityczną, społeczną, ekonomiczną i techniczną. Zob. B. Szynaler, *Tygodnik ilustrowany „Kłosy” (1865–1890)*, Wrocław 1981.

³¹ J.I. Kraszewski, *Walery Eljasz*, „Kłosy. Czasopismo ilustrowane, tygodniowe, poświęcone literaturze, nauce i sztuce”, t. 21, 1875, nr 543, s. 343.

³² Ośrodek Dokumentacji Tatrzańskiej im. Zofii Radwańskiej-Paryskiej i Witolda Henryka Paryskiego w siedzibie Tatrzańskiego Parku Narodowego w Zakopanem [dalej: ODT TPN], instytucja otwarta 1 lipca 2005 roku w celu gromadzenia i udostępniania wiedzy o Tatrach i TPN. Zgromadzone w nim zbiory biblioteczne częściowo pochodzą z daru Z. Radwańskiej-Paryskiej i W.H. Paryskiego. Aktualnie biblioteka i archiwum ośrodka mogą poszczycić się unikatowym w skali kraju zbiorem regionalistów o charakterze dokumentacyjnym. Duża część kolekcji to dokumenty rękopiśmienne, stare druki i druki XIX-wieczne. Uzupełniają ją zbiory graficzne: szkice, ryciny, mapy i fotografie. Archiwum państwa Paryskich obejmuje 2325 teczek (prawie 460 tys. stron dokumentów), w tym tzw. Eljaszów Zbiory, czyli spuściznę po m.in. Walerym i Stanisławie Eljaszach-Radzikowskich. Materiały te, zakupione przez W. Paryskiego w 1935 roku, stanowią nieocenione źródło informacji nie tylko dla badaczy. Zob. R. Kowalska, W. Siarzewski, *Ośrodek Dokumentacji Tatrzańskiej*, „Tatry TPN” 2005, nr 4 (14), s. 12–13; T. Kędziora, *Dylematy bibliografii Tatr i Podtatrza*, [w:] *Bibliografi@. Źródła, standardy, zasoby. Praca zbiorowa*, red. J. Franke, Warszawa 2013, s. 115, *Nauka, Dydaktyka, Praktyka*, 145; *Radwańska-Paryska Zofia*, [w:] WET, s. 1002–1004; *Paryski Witold Henryk*, [w:] WET, s. 882–884.

³³ ODT TPN, sygn. EZ/4, List W. Eljasza-Radzikowskiego do rodziny z 25 lipca 1870 roku.

³⁴ ODT TPN, sygn. EZ/4, List W. Eljasza-Radzikowskiego do rodziny z 9 sierpnia 1872 roku.

do jazdy [...] po przeczytaniu [...] Przewodnika, który zarazem im wskazuje sposób dostania się w góry³⁵.

O pierwszym wydaniu przewodnika pisał w związku z dwudziestą piątą rocznicą śmierci Eljasza-Radzikowskiego inicjator, współzałożyciel i znakomity redaktor „Wierchów. Rocznika poświęconego górom i góralszczyźnie”³⁶, honorowy obywatel Zakopanego Jan Gwalbert Pawlikowski³⁷. Jak twierdził, książka dzięki ilustracjom ukazującym kobziarza, przewodników, pasterzy, szałas, wnętrze chaty góralskiej oraz krajobrazy z Tatr i Pienin zaciekawała i kusiała czytelnika. Sposób pisania zaś był żywy i zajmujący. Co najważniejsze – za pomocą słowa spełniła niczym dobry przyjaciel specyficzne zadanie wychowania udających się w Tatry turystów. We fragmencie publikacji Pawlikowski zawarł następującą refleksję:

nie było nikogo, coby nie naszał swego „Eljasza” w kieszeni w postaci czerwono oprawnego „Przewodnika”. [...] na [...] książkę patrzy młode pokolenie z pobłażliwym uśmiechem, jako na tatrzański „prymityw”, nie bacząc, że wzięty na szalę historyczną [...] waży zapewne więcej, niż wszystko to, co po nim w przewodnickiej literaturze nastąpiło. Oczywiście wymogom dzisiejszym nie odpowiada, to jasne i naturalne, dziś się pisze i musi pisać inaczej, ale wówczas nietylko tak się pisało, ale tak właśnie powinno się było pisać. Kto umie patrzeć poza ciasny okrąg chwili bieżącej, weźmie i dziś tę książkę z zainteresowaniem – a nawet i nie bez wzruszenia – do ręki³⁸.

Według Reychmana, cytowanego już znawcy tematyki, oceniając pierwsze wydanie przewodnika, należy przede wszystkim pamiętać, iż w gruncie rzeczy ukazał się on jeszcze przed właściwym odkryciem Tatr. Był więc odgrywającą pionierską rolę publikacją po terenie znanym bardzo powierzchownie. Miał za zadanie pokazać Tatry masowemu odbiorcy, zachęcić do ich poznania, zwiedzania oraz umożliwić korzystanie z rozproszonych w różnych wydawnictwach i nie dla wszystkich dostępnych wiadomości o górach.

³⁵ BJ, sygn. rkps 6499/IV, List W. Eljasza-Radzikowskiego do J.I. Kraszewskiego z 3 września 1872 roku, k. 188r, 189v.

³⁶ „Wierchy” (Lwów 1923; Kraków 1927; Kraków–Warszawa 1950; Kraków 1957; Warszawa–Kraków 1972; Wrocław–Kraków 1987; Kraków 1992), rocznik, jedno z najważniejszych periodycznych wydawnictw tatrzańskich, kontynuacja „Pamiętnika Towarzystwa Tatrzańskiego”. Początkowo pismo nosiło podtytuł „Rocznik poświęcony górom i góralszczyźnie”, po wojnie „Rocznik poświęcony górom”. Zajmuje się wszelką tematyką związaną z górami w Polsce i na świecie w aspekcie humanistycznym i przyrodniczym, w teraźniejszości i przeszłości. Zob. K. P o l a k, *Bibliografia „Wierchów” 1923–1972*, Warszawa–Kraków 1976; „Wierchy”, [w:] Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej PTTK, [online] <https://ow.wierchy.cotg.pttk.pl/wydawnictwa/wierchy/> [dostęp: 27.12.2020].

³⁷ Jan Gwalbert Pawlikowski (1860–1939), taternik i speleolog, czołowy działacz Towarzystwa Tatrzańskiego, jeden z najgorliwszych zwolenników utworzenia Tatrzańskiego Parku Narodowego, historyk literatury. Zajmował się wieloma sprawami dotyczącymi Tatr, Zakopanego i Podhala i ogłaszał liczne artykuły o tej tematyce. Zob. *Pawlikowski Jan Gwalbert*, [w:] WET, s. 892–894.

³⁸ [J.G. P a w l i k o w s k i], *Wspomnienie o Walerym Eljaszu Radzikowskim (w 25-tą rocznicę zgonu)*, „Wierchy” VIII, 1930, s. 162.

Stąd szczegółowość, a niekiedy być może śmieszna dziś naiwność wskazówek przewodnika z 1870 roku. Co istotne, Eljasz-Radzikowski systematycznie rozszerzał go, wprowadzając informacje o nowych szlakach i dodając zmodernizowane wskazówki praktyczne³⁹.

Niektórzy badacze dostrzegali ujemne strony publikacji. Według Bolesława Chwaścińskiego⁴⁰, taternika i alpinisty, pierwsze wydanie przewodnika nie było przeznaczone dla tych, którzy chcieli w Tatrach poznać coś więcej niż utarte szlaki: „Zasięgiem [...] nie odbiegał [...] od [...] przewodnika Janoty. Obejmował tylko Tatry Polskie⁴¹ i nadal opisywał tylko doliny i przejścia przez główne przełęcze, a z wejść szczytowych uwzględniał jedynie Świnicę⁴². Jak zaznaczał, wszystkie opisy przejść ułożone zostały z myślą o turyście prowadzonym przez przewodnika – górala. Przyznał jednak jednocześnie, że były one dokładniejsze od opisów z przewodnika Janoty. Zwracał również uwagę, że praca zawierała wiele wskazówek praktycznych i w niej po raz pierwszy pojawił się zarys historii poznawania Tatr⁴³.

Słabe strony wydania dostrzegł też historyk prasy zakopiańskiej Maciej Pinkwart⁴⁴. Należały do nich ubogi dział merytoryczny, stosunkowo skromne potraktowanie górskiej części przewodnika oraz zbyt liczne dygresje autora. Jednakże to „plotkarstwo” Eljasza Radzikowskiego stało się po latach nieocenionym źródłem informacji o dawnym sposobie wycieczkowania, dziejach Zakopanego, obyczajowości mieszkańców i bywalców podtatrzańskiej miejscowości w XIX wieku. Co najważniejsze, badacz podobnie jak Reychman zauważył, że wydanie z 1870 roku w porównaniu z wcześniejszą literaturą przewodnikową miało charakter szczególny, pionierski:

Dotychczasowe opisy były na ogół reportażami, ukazującymi głównie dzielne poczynania opisującego w egzotycznej dlań tatrzańskiej scenerii. Ani *Przewodnik Janoty*, ani wspominkowe

³⁹ J. Reychman, *Peleryna, ciupaga i znak tajemny*, posł. J. Krzyżanowski, Kraków 1976, s. 114–116.

⁴⁰ Bolesław Chwaściński (1909–1992), członek honorowy Klubu Wysokogórskiego w Warszawie (godność otrzymana w 1960 roku), turystykę w Tatrach uprawiał od 1924 roku, taternictwo od 1927 roku. Uczestnik wielu pierwszych wejść. Autor szeregu artykułów i większych prac dotyczących historii taternictwa oraz alpinizmu polskiego i obcego. Zgromadził materiały do życiorysów ok. 500 taterników i turystów tatrzańskich, wykorzystanych częściowo w jego pracach. Zob. *Chwaściński Bolesław*, [w:] WET, s. 151.

⁴¹ Tatry Polskie obejmują zachodnią część Tatr Wysokich i wschodnią część Tatr Zachodnich oraz doliny od Doliny Rybiego Potoku na wschodzie aż po Dolinę Chochołowską na zachodzie. Nazwa ta jest w powszechnym użyciu co najmniej od 1860 roku. W XIX wieku używano także nazw Tatry Nowotarskie i Tatry Galicyjskie. Zob. *Tatry Polskie*, [w:] WET, s. 1256.

⁴² B. Chwaściniński, *Z dziejów taternictwa. O górach i ludziach*, Warszawa 1988, s. 41–42.

⁴³ Tamże, s. 42.

⁴⁴ Maciej Pinkwart (1948–), dziennikarz, literat, pierwszy kustosz Muzeum Karola Szymanowskiego w willi Atma w Zakopanem, członek Towarzystwa Muzeum Tatrzańskiego i jego rady naukowej. Na tematy zakopiańskie i tatrzańskie ogłosił liczne artykuły w wielu wydawnictwach periodycznych. Autor m.in. publikacji (razem z L. Długołęcką) *Zakopane. Przewodnik historyczny* (1988, 1989, 1994, 2003 i 2006) oraz biografii wybitnych postaci Zakopanego. Współautor filmów i programów telewizyjnych o tematyce zakopiańskiej. Zob. *Pinkwart Maciej*, [w:] WET, s. 915–916.

*Obrazki Steczkowskiej*⁴⁵ nie dawały turyście tak ciekawego i dokładnego obrazu, jak dzieło Eljasza⁴⁶.

Z radością witał drugie wydanie przewodnika⁴⁷ w 1881 roku wieloletni działacz Towarzystwa Tatrzańskiego Bronisław Gustawicz⁴⁸. W świetle jego osądu lektura dzieła stanowiła wielką przyjemność mimo obecności suchych opisów charakterystycznych dla wydawnictw tego typu. Rozpoczęła się ona od opisów tras wycieczek z Zakopanego – punktu zbornego wszystkich polskich taterników. Uwagę przyciągała strona artystyczna wydawnictwa. Jak pisał Gustawicz na łamach „Wędrowca”:

Przyzodobiają go piękne ilustracje w drzeworytach; jest ich, oprócz kartki tytułowej, dziewięć; przedstawiają [...] dolinę Strążysk⁴⁹, Kościelisk⁵⁰ [...], Giewont, dolinę Stawów Gąsienicowych⁵¹, Siklawę⁵², Morskie oko [...], dolinę Białej Wody, chatę Róży w dolinie Zimnej Wody⁵³ i szczyrbskie

⁴⁵ Maria Steczkowska (1832–1895), nauczycielka. Jej życiorys jest w dużej mierze nieznany. Do Zakopanego, skąd robiła wycieczki w Tatry, przyjeżdżała w latach 1854, 1856, 1857 i prawie corocznie do 1864 roku, a może i dłużej. Autorka wydanych anonimowo *Obrazków z podróży do Tatrów i Pienin* (1858 i 1872, pośmiertnie: 1990). Praca ta ma pewne cechy literatury przewodnikowej i jest nieocenionym źródłem wiadomości o zwiedzanych okolicach. Zob. *Steczowska Maria*, [w:] WET, s. 1149–1150.

⁴⁶ M. P i n k w a r t, dz. cyt., s. 41–42.

⁴⁷ W. E l j a s z, [wyd. 2], dz. cyt.

⁴⁸ Bronisław Gustawicz (1852–1916), członek Komisji Fizjograficznej i Komisji Antropologicznej Akademii Umiejętności. Autor wielu prac naukowych i popularnonaukowych z dziedziny geografii, etnografii, matematyki, kartografii, meteorologii, ochrony przyrody i wielu najważniejszych haseł *Słownika geograficznego Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* (1880–1902). Od 1887 roku członek zarządu głównego Towarzystwa Tatrzańskiego. Zob. *Gustawicz Bronisław*, [w:] WET, s. 385–386.

⁴⁹ Dolina Strążyska, jedna z najładniejszych dolin ręglowych w pobliżu Zakopanego. Podchodzi od Drogi pod Reglami do samych stóp głównego wierzchołka Giewontu. Zob. *Strążyska Dolina*, [w:] WET, s. 1157; A. K r ó l, *Dolina Strążyska na płótnie i papierze*, „Tatry TPN” 2012, nr 1 (39), s. 116–117.

⁵⁰ Dolina Kościeliska, dolina leżąca w Tatrach Zachodnich, jej ujście znajduje się przy szosie z Zakopanego do Witowa. Jej długość przekracza 8 km. Opiewana przez poetów od 1833 roku. Zob. *Kościeliska Dolina*, [w:] WET, s. 571–574; *Dolina Kościeliska. Śladami badaczy, artystów i wędrowców*, red. M. B a ś c i k, Zakopane 2006.

⁵¹ Dolina Gąsienicowych Stawów, górne piętro Doliny Suchej Wody Gąsienicowej. Prowadzą przez nią popularne szlaki turystyczne. Zwiedzana turystycznie już na początku XIX wieku. Wraz ze swym otoczeniem jest jednym z najważniejszych terenów taternickich w polskiej części Tatr. Zob. *Gąsienicowa Dolina*, [w:] WET, s. 316.

⁵² Siklawa (ok. 1580–1620 m), wodospad w górnej części Doliny Róztoki o wysokości ok. 40 m. Spada dwiema, niekiedy trzema, a nawet czterema strugami ze ściany Doliny Pięciu Stawów Polskich. Od dawna odwiedzany, opiewany wierszem i prozą, malowany, rysowany, fotografowany. Zob. *Siklawa*, [w:] WET, s. 1087.

⁵³ Chata Róży lub Różanka, pierwsze, nieistniejące obecnie schronisko tatrzańskie Węgierskiego Towarzystwa Karpackiego (Magyarországi Kárpát-egyesület, MKE), mały drewniany budynek o kilku izbach postawiony w 1875 roku na Smokowieckiej Kazalnicy. Zob. *Różanka*, [w:] WET, s. 1040.

jezioro⁵⁴. Następnie mamy w nim 12 ilustracji we fotocynkotypach. Z tychże na szczególniejszą uwagę zasługują [...] przedstawiające Tatry z Gubałówki⁵⁵, Krzyżnego, Głodówki i Szczyrby⁵⁶.

Ton pracy odbiegał znacznie od tonu poprzedniego wydania. Przewodnik z 1870 roku pokazywał jeszcze nieznanne Tatry, ten opublikowany zaś 11 lat później oprowadzał już po Tatrach uprzystępnionych. Autor nie ograniczał się, jak dotąd, w części turystycznej do własnych doświadczeń. Zebrał również sporo uwag i wskazówek od znawców Tatr mieszkających po obu ich stronach. Publikacja poza nowymi, dużo doskonalszymi ilustracjami drzeworytowymi zawierała mapkę Zakopanego oraz panoramy Tatr. Co istotne, od drugiego wydania włącznie Eljasz-Radzikowski uniezależnił się od wydawców. Wydawał przewodniki na koszt własny⁵⁷.

Powodzenie tej edycji, a także wzrost liczby osób odwiedzających Tatry skłoniły Eljasza-Radzikowskiego do szybszego i staranniejszego opracowania trzeciego wydania (1886)⁵⁸. Jak zauważył Pinkwart, część wstępna, przygotowująca turystę do wyjazdu, została skrócona do 46 stron. Zakopanemu poświęcił autor przeszło 20 stron interesującego opisu, a na część górską przeznaczył 200 stron. Układ poprawił się, choć nie radykalnie; południową stronę Tatr opisano niemal równie szczegółowo jak północną, a 23 ilustracje drzeworytowe i litografowana mapa były najwyższej jakości⁵⁹.

Trzecie wydanie przewodnika miało ukazać się nakładem Towarzystwa Tatrzańskiego. Ostatecznie Eljasz-Radzikowski ponownie wydał utwór własnym sumptem, a organizacja zakupiła część egzemplarzy i rozesała je bezpłatnie do swoich członków. Warto wspomnieć, że w 1987 roku ukazał się reprint omawianego wydania opublikowany przez Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe⁶⁰.

Przygotowywanie kolejnych odsłon publikacji nie należało do łatwych zadań. O specyfice pracy nad swym najważniejszym dziełem pisał Eljasz-Radzikowski szerzej w pamiętniku w grudniu 1899 roku:

⁵⁴ Szczyrbskie Jezioro (1350 m), jezioro położone na trasie między wylotem Doliny Furkotnej i Doliny Młynickiej. Stanowi punkt wyjścia dla turystów dążących od południa w głąb zachodniej części Tatr Wysokich. Pierwsza pewna wzmianka o zbiorniku pochodzi z 1719 roku. Zob. *Szczyrbskie Jezioro*, [w:] WET, s. 1187–1189; M. K o r e Ń, *Szczyrbskie Jezioro*, „Tatry TPN” 2006, nr 3 (17), s. 44–45.

⁵⁵ Gubałówka (1126 m), podłużne wzgórze wznoszące się w północno-zachodniej części Zakopanego, w Paśmie Gubałowskim, z krzyżem ufundowanym w 1873 roku przez Tytusa Chałubińskiego. Zob. *Gubałówka*, [w:] WET, s. 384.

⁵⁶ B. G u s t a w i c z, *W góry, w góry...*, „Wędrowiec”, t. 9, seria 3, 1881, nr 234, s. 395. Szczyrba (827 m), wieś we wschodniej części Liptowa, na południe od Szczyrbskiego Jeziora. Wspomniana w dokumentach już w XIII wieku. Zob. *Szczyrba*, [w:] WET, s. 1186.

⁵⁷ J. R e y c h m a n, *Przewodniki do Tatr, Pienin i Szczawnic Walerego Eljasza*, cz. 2, „Ziemia. Ilustrowany miesięcznik krajoznawczy” XXXVIII, t. 26, 1947, nr 9–10 (567–568), s. 193–194.

⁵⁸ W. E l j a s z, wyd. 3, dz. cyt.

⁵⁹ M. P i n k w a r t, dz. cyt., s. 42–43.

⁶⁰ W. E l j a s z, *Ilustrowany przewodnik do Tatr i Pienin*, Warszawa 1987 [reprint, wyd. oryg. Kraków 1886].

Jest to może komu dziwnem, że każde nowe wydanie tego dziełka nastęrcza mi tyle pracy w przygotowaniu, ale też to jest powodem rychłego wyczerpania owego Przewodnika, że jest on zawsze odmiennym od poprzedników. Tyle się bowiem przez kilka lat natworzy zmian w stosunkach pod Tatrami i w Tatrach, że każdy rozdział w Przewodniku potrzebują poprawy. Nowe też rzeczy ciągle powstają, a zwłaszcza komunikacje, które wpływają silnie na sposób zwiedzania gór. Zmieniają się też pojęcia we wszystkim, społeczeństwo idzie naprzód, wymagania wzrastają, iż w każdym ustępie mej książki wypadnie coś dodać, coś ująć, a nowego dołożyć, iż gdy przyjdzie mi to wszystko uzupełnić, zamiast przepisywania [...] piszę całość na nowo. [...] toż samo dzieje się w części ilustracyjnej, że każde wydanie Przewodnika do Tatr przedstawia się inaczej. Staram się też tę odmianę na pierwszy rzut oka uwydatnić przy nowem wydaniu, komponując całkiem odmienną winietę [...]”⁶¹.

Kolejne edycje przewodnika są nowocześniejsze. W modernizacji szóstego wydania brał udział syn Walerego – wykształcony i wszechstronny umysł o zacięciu literackim – Stanisław Eljasz-Radzikowski⁶². Wydaje się, iż Stanisław służył swą pomocą i wskazówkami w całym układzie pracy, dostarczając szeregu wniosków wynikających z obserwacji czynionych podczas swych wycieczek. Był także autorem ustępu zatytułowanego *Pogląd na Tatry*⁶³. Szóste wydanie ukazało się w 1900 roku⁶⁴ – w świetle osądu pisarza, krytyka artystycznego i wybitnego humanisty Andrzeja Banacha⁶⁵ stało się ono dla taterników tym, „czym Kraków Ambrożego Grabowskiego⁶⁶ dla krakowian [...]”⁶⁷. Przewodnik składał się z czterech części i liczył 68 ilustracji. W przedmowie skreślonej 24 czerwca 1900 roku autor pisał:

⁶¹ ODT TPN, sygn. EZ/6, Pamiętnik Walerego Eljasza 1886–1905. Rękopis, 2 grudnia 1899.

⁶² Stanisław Eljasz-Radzikowski (1869–1935), lekarz klimatyczny w Zakopanem w latach 1894–1896, badacz historii Tatr i Podhala oraz ich nazewnictwa geograficznego, artysta malarz i rysownik. Autor m.in. pracy *Tatry Bielskie. Szczegółowy opis geograficzny* (1894) z pierwszym dokładnym opisem ich topografii. Pisał na rozliczne tematy związane z Tatrami, takie jak zbójnictwo, ochrona kozic, badania stawów górskich, wykopaliska jaskiniowe, mapy. Zob. *Eljasz-Radzikowski Stanisław*, [w:] *Słownik artystów polskich i obcych...*, s. 165–166; *Eljasz-Radzikowski Stanisław*, [w:] WET, s. 249–252.

⁶³ J. R e y c h m a n, *Przewodniki do Tatr, Pienin i Szczawnic Walerego Eljasza*, cz. 2, „Ziemia. Ilustrowany miesięcznik krajoznawczy” XXXVIII, t. 26, 1947, nr 9–10 (567–568), s. 196–197.

⁶⁴ W. E l j a s z, wyd. 6, dz. cyt.

⁶⁵ Andrzej Banach (1910–1990), członek Polskiego Towarzystwa Filozoficznego, odkrywca Nikifora i popularyzator jego sztuki, pionier zainteresowań modą, książką, ilustracją, paleografią, numizmatami, podróżnikiem, kolekcjoner dzieł sztuki, znawca grafiki. Autor 40 książek, które odniosły wielki sukces wydawniczy. Zob. Z. Ż y g u l s k i jun., *Andrzej Banach: jeden z twórców kulturalnego środowiska krakowskiego drugiej połowy XX wieku* [wstęp], [w:] A. B a n a c h, *Spotkania*, red. J. Z a r z y c k a, Kraków 2015, s. 7–12.

⁶⁶ Ambroży Grabowski (1782–1868), księgarz, kolekcjoner, historyk, członek Towarzystwa Naukowego Krakowskiego, prezes Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych w Krakowie. Autor *Historycznego opisu miasta Krakowa i jego okolic* (1822, pośmiertnie: 1979), będącego pierwszym przewodnikiem po Krakowie, a także kilkunastu prac bibliograficznych i historycznych. Pośredniczył w przepływie książek między trzema zaborami. Zob. J. R y ś, *Grabowski Ambroży*, [w:] *Słownik biograficzny historii Polski*, t. 1, red. J. C h o d e r a, F. K i r y k, Wrocław 2005, s. 477–478.

⁶⁷ A. B a n a c h, *Polska książka ilustrowana 1800–1900*, Kraków 1959, s. 230.

winiem zaznaczyć, iż [...] jest on [...] na nowo opracowanym i uzupełnionym podręcznikiem, obejmującym wszystko, co zaszło tu w ostatnich latach i wpłynęło na zmianę stosunków miejscowych. Również w części obrazowej [...] wydanie zamieszcza wiele nowych ilustracji, plan Zakopanego i mapę Tatr świeżo nakreślona, uwydatniająca rzeźbę tych gór. Odnaczone są na mapie wszelkie gościńce naokoło Tatr, [...] tak po polskiej, jak węgierskiej stronie. Jest i gościńce sięgający [...] Morskiego Oka, który za dwa lata ma być otwartym dla publiczności. W »Poglądzie na Tatry« nakreślonym [...] przez syna mego mieszczą się wszystkie najnowsze spostrzeżenia naukowe dotyczące tego osobliwego pasma gór⁶⁸.

Oceniając przewodnik i jego wydania pod względem całościowym, warto ponownie przywołać wypowiedzi prasowe. W związku ze śmiercią Walerego Eljasza-Radzikowskiego w 1905 roku o jego postaci oraz dziele pisali na początku XX wieku między innymi dziennikarz warszawski i lwowski Antoni Chołoniewski⁶⁹, antropolog i etnograf Seweryn Udziela⁷⁰ oraz przywołany już Stanisław Eljasz-Radzikowski. Pierwszy ze wspomnianych w „Życiu i Sztuce. Piśmie dodatkowym, ilustrowanym”⁷¹ uznał publikację za najlepszą, ozdobioną własnoręcznymi ilustracjami autora, przewodnik po Tatrach⁷². Z kolei według Udzieli, charakteryzującego dokonania Eljasza-Radzikowskiego na łamach „Ludu. Organu Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie”⁷³, była ona czymś „niezbędnym dla każdego zwiedzającego przepiękne góry nasze”⁷⁴.

⁶⁸ W. Eljasz, wyd. 6, dz. cyt., s. III.

⁶⁹ Antoni Chołoniewski (1872–1924), dziennikarz, publicysta, autor wielu prac poświęconych historii Polski. Zob. J. Wnęk, *Zakopane w świetle listów Antoniego Chołoniewskiego*, „Małopolska. Regiony – regionalizmy – małe ojczyzny” XIV, 2012, s. 99–113.

⁷⁰ Seweryn Udziela (1857–1937), badacz folkloru i kultury ludowej Małopolski, współorganizator i w latach 1911–1937 dyrektor Muzeum Etnograficznego w Krakowie (noszącego obecnie jego imię). Autor wielu prac etnograficznych stanowiących do dziś cenne źródło informacji dla badaczy kultury ludowej. Zob. R. Górski, *Udziela Seweryn*, [w:] *Słownik folkloru polskiego*, red. J. Krzyżanowski, Warszawa 1965, s. 412–414.

⁷¹ „Życie i Sztuka” (Petersburg 1901–1905, od 1902 podtytuł: „Pismo dodatkowe, ilustrowane”), dodatek do „Kraju. Tygodnika polityczno-społeczny” (Petersburg 1882–1909, od 1907 dziennik), polskiego czasopisma przeznaczonego dla Polaków zamieszkujących ziemie rosyjskie, ziemie zabrane i Królestwo Polskie; źródło wiarygodnej i rzetelnej wiedzy. Numery są oznaczone również datą według kalendarza juliańskiego. Zob. A. Paczkowski, *Prasa polonijna w latach 1870–1939. Zarys problematyki*, Warszawa 1977, s. 99–100.

⁷² [A. Chołoniewski] Ch., *Walery Eljasz Radzikowski*, „Życie i Sztuka. Pismo dodatkowe, ilustrowane” 1905, nr 13, s. 6.

⁷³ „Lud. Organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie” (Lwów 1895; Kraków 1904; Lublin 1939/1945; Kraków 1946; Wrocław 1954; Poznań 1989/1990; online od 2017), pismo Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie. Zamieszcza m.in. rozprawy naukowe dotyczące głównie zagadnień kultury polskiej i słowiańskiej. Wśród współpracowników znaleźli się znakomici antropologowie, a także etnografowie i folklorysty amatorzy. Zob. J. Krzyżanowski, „Lud”, [w:] *Słownik folkloru polskiego*, s. 208–209; Czasopismo „Lud”, [online] <http://etnologia.amu.edu.pl/czasopismo-lud/> [dostęp: 28.12.2020].

⁷⁴ [S. Udział], † *Walery Eljasz Radzikowski*, „Lud. Organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie”, t. 11, 1905, z. 1, s. 102.

Ostatni z wymienionych w „Naszym Kraju. Tygodniku ilustrowanym”⁷⁵ pisał zaś następująco:

Kto myślał o Tatrach, równocześnie wspominał Eljasza. I był to nie tylko ten Eljasz [...] którego spotykało się gdzieś w turniach lub po Zakopanem, ale ten drugi, pisany, w czerwonej okładce, którego tysiące rozsypały się daleko po Rzeczypospolitej, roznosząc imię Tatr, ściągając ku nim rzesze podróżnych [...].⁷⁶

Spuścizna pozostała po Eljaszu-Radzikowskim, będącym w opinii historyka Zbigniewa Kulczyckiego⁷⁷ twórcą polskiej literatury przewodnikowej⁷⁸, wzbudziła zainteresowanie także wielu innych humanistów i historyków. Dorobku artysty nie pominął w swej nieopublikowanej *Historii ilustracji w Polsce* wybitny bibliofil i znawca sztuki książki Przecław Smolik⁷⁹. Badacz zaliczył Eljasza-Radzikowskiego do grona popularniejszych grafików krakowskich drugiej połowy XIX wieku i wymieniając jego prace, wskazał także na ilustracje „do jednego z pierwszych [...] przewodników po Tatrach”⁸⁰.

Jak podkreślił etnograf oraz historyk Tatr i Podhala Juliusz Zborowski⁸¹, szóste wydanie dzieła Eljasza-Radzikowskiego, wzorowane na wydawnictwach Karla Baedekera⁸², straciło swój pierwotny urok, polegający na naiwnej bezpośredniości tak w za-

⁷⁵ „Nasz Kraj. Tygodnik ilustrowany” (Lwów 1906–1911), periodyk społeczno-kulturalny, luksusowy magazyn literacki, który przekształcił się następnie w pismo poświęcone chwili bieżącej w typie warszawskiego „Świata”. Zob. J. J a r o w i e c k i, *Dzieje prasy polskiej we Lwowie do 1945 roku*, Kraków 2008, s. 147, *Regiony, Historia, Kultura*, nr 4.

⁷⁶ *Walery Eljasz Radzikowski*, „Nasz Kraj. Tygodnik ilustrowany”, t. 2, 1906, z. 6, s. 41.

⁷⁷ Zbigniew Kulczycki (1916–1982), członek Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego, w latach 1954–1960 w składzie zarządu głównego Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego, od 1972 roku jego członek honorowy. Wykładowca Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu. Autor wielu opracowań o turystyce. Zob. *Kulczycki Zbigniew*, [w:] *Popularna encyklopedia Ziemi Kłodzkiej*, t. 2, red. J. L a s k a, M. K o w a l c z e, Kłodzko 2009, s. 169.

⁷⁸ Zob. Z. K u l c z y c k i, *Zarys historii turystyki w Polsce*, Warszawa 1977, s. 34, *Biblioteka Instytutu Turystyki*.

⁷⁹ Przecław Smolik (1877–1947), etnograf, kolekcjoner. Autor cennych opracowań z zakresu historii książki. Założyciel Towarzystwa Miłośników Książki w Krakowie oraz Towarzystwa Bibliofilów w Łodzi. Zob. J. D u n i n, J. F o n t n e r, *Przecław Smolik i jego niezrealizowane wydanie „Historii ilustracji w Polsce”*, „Studia o Książce”, t. 12, 1982, s. 169–192.

⁸⁰ Biblioteka Instytutu Sztuki PAN [Biblioteka IS PAN], sygn. rkps 250, P. S m o l i k, *Historia ilustracji w Polsce*, k. 48–49.

⁸¹ Juliusz Zborowski (1888–1965), profesor nadzwyczajny, członek Komisji Językowej, Komisji Geograficznej i Komisji Etnograficznej PAU. Autor licznych prac naukowych i popularnonaukowych, redaktor „Gazety Podhalańskiej”. Prowadził m.in. badania nad gwarą podhalańską. Wybitnie zasłużony jako dyrektor Muzeum Tatrzańskiego im. dra Tytusa Chałubińskiego w Zakopanem. Honorowy obywatel Zakopanego (1962). Pozostawił wydane pośmiertnie *Pisma podhalańskie* w dwóch tomach (1972). Zob. *Zborowski Juliusz*, [w:] WET, s. 1400–1401.

⁸² Karl Baedeker (1801–1859), niemiecki księgarz i wydawca. W 1827 roku założył w Koblencji wydawnictwo, przeniesione w 1872 roku do Lipska. Od początku specjalizowało się ono w publikowaniu przewodników turystycznych (od 1846 roku w różnych językach) we wszystkich krajach Europy i w wielu kra-

kresie uczuciowego stosunku do gór, jak i w zakresie problemów turystycznych. Odsłona przewodnika z 1900 roku wywoływała sprzeczne reakcje – dla jednych była zbyt nowoczesna, dla innych, reprezentujących młode pokolenie turystów wysokogórskich – zbyt przestarzała. Juliusz Zborowski, czyniąc również uwagi ogólne na temat dzieł Eljasza-Radzikowskiego, zauważył, że chociaż spopularyzowały one

wśród szerokich warstw wszystkich zaborów tatrzańską turystykę, nie odegrały natomiast roli w rozwoju wysokogórskiego taternictwa; przeciwnie, zajmowały wprost niechętnie stanowisko wobec wypraw na zdobycie niedostępnego jeszcze szczytu⁸³.

Co istotne, popularność omawianej pracy przekroczyła, jak zaznaczył krajoznawca Waclaw Olszewicz⁸⁴, granice Polski. W 1897 roku ukazał się wzorowany na niej przewodnik w języku czeskim zatytułowany *Tatry* z ilustracjami Walerego Eljasza-Radzikowskiego i Františka Zvěřiny autorstwa dobrze znającego polską literaturę tatrzańską naukową i poetycką Karela Droža⁸⁵. Także w drugiej jego książce *Život na Tatrách* z 1906 roku znalazły się ilustracje krakowskiego artysty. Rysunki Eljasza-Radzikowskiego ozdobiły ponadto 36-stronicową broszurę *Zakopané v polských Tatrách* czeskiego publicysty i bibliografa Edvarda Jelínka⁸⁶.

Wydawnictwo wzbudziło także zainteresowanie wybitnego znawcy pocztówek tatrzańskich Adama Czarnowskiego⁸⁷. W jednej z wielu publikacji dotyczących Tatr i Zakopanego krajoznawca podkreślił, iż było ono pierwszym obszernym dziełem wskazu-

jach pozaeuropejskich. Od nazwiska założyciela pochodzi potoczna nazwa publikacji tego typu: „bedeker”, „baedeker”. Zob. *Baedeker Karl*, [w:] *Encyklopedia wiedzy o książce*, kom. red. A. Birkemajer, B. Kocowski, J. Trzynański, Wrocław–Warszawa–Kraków 1971, kol. 105.

⁸³ J. Zborowski, *Uwagi o przewodnikach tatrzańskich Walerego Eljasza*, „Rocznik Podhalański” V, 1992, s. 81.

⁸⁴ Waclaw Olszewicz (1888–1974), historyk kultury, bibliotekarz, bibliotekoznawca. W latach 1912–1915 mieszkał w Zakopanem i był bibliotekarzem tamtejszej Biblioteki Publicznej, współpracował m.in. ze Stefanem Żeromskim. Pisał na tematy związane z Tatrami i Podtatrzem. Zob. *Olszewicz Waclaw*, [w:] WET, s. 844–845.

⁸⁵ Karel Drož (1858–1928), czeski pedagog, krajoznawca i podróżnik. W Tatrach był po raz pierwszy w 1878 roku, potem odwiedzał je wielokrotnie, zarówno od ich południowej, jak i północnej strony. Korespondował dużo z Walerym Eljaszem-Radzikowskim w latach 1896–1905. Od 1889 roku ogłaszał w czeskich czasopismach liczne artykuły o treści krajoznawczej i etnograficznej z terenu Tatr i Podtatrza. Zob. *Drož Karel*, [w:] WET, s. 226–227.

⁸⁶ W. Olszewicz, dz. cyt., s. 166; Edvard Jelínek (1855–1897), literat, kustosz muzeum miejskiego w Pradze. Autor licznych rozpraw i opowiadań poświęconych literaturze polskiej oraz historii oświaty i obyczajów w Polsce. Od 1887 roku był kilkakrotnie w Zakopanem i w Tatrach, co znalazło wyraz w jego piśmiennictwie. W Dolinie Strążyskiej znajduje się tablica ku jego pamięci (1897) oraz umieszczony poniżej medalion z popiersiem w płaskorzeźbie (1899). Zob. *Jelínek Edvard*, [w:] WET, s. 475–476.

⁸⁷ Adam Czarnowski (1918–2010), działacz PTTK i jego członek honorowy, kolekcjoner pocztówek tatrzańskich. Autor popularnych informatorów i przewodników, prac metodycznych i licznych artykułów. Redaktor miesięcznika „Poznaj Swoj Kraj”. Opracowywał historię dawnej fotografii tatrzańskiej. Zob. *Czarnowski Adam*, [w:] WET, s. 178; W.A. Wójcik, *Czas zatrzymany* [przedm.], [w:] A. Czarnowski, *O tatrzańskich pocztówkach*, oprac. meryt. W. Siarzewski, Zakopane 2017, s. 10–11.

jącym adeptom turystyki tatrzańskiej, jakimi drogami można poznawać Tatry. Bardzo istotna była sugestywność opisu: wydaje się nawet, że przejawianie czasem trudności pobudzało ambicje wielu turystów. Czarnowski dostrzegał, że bardzo istotnym uzupełnieniem treści przewodnika były rysunki, coraz liczniejsze w kolejnych wydaniach. Zyskały one dużą popularność – były reprodukowane w czasopiśmie i publikacjach zwartych, zarówno przy tekstach Eljasza-Radzikowskiego, jak i innych autorów⁸⁸.

Z kolei w przeświadczeniu wieloletniego redaktora wspomnianych już „Wierchów” i krajoznawcy Wiesława Aleksandra Wójcika⁸⁹ przewodnik – mimo ulepszeń i modernizacji – pozostawał nieco staroświecki, nawet na ówczesne czasy. Turystyka tatrzańska bowiem zmieniała się szybciej, niż gotów był zmieniać swe poglądy na nią konserwatywny pod tym względem Eljasz-Radzikowski, odnoszący się z jawną niechęcią do rozmaitych nowości, a wreszcie do nowych prądów w turystyce. Jednakże wspomnianą pracę można uznać za najważniejszą wśród pionierskich przewodników turystycznych kształtujących kilka pokoleń turystów tatrzańskich oraz pierwszych polskich taterników. O popularności tego dzieła świadczy liczba sześciu wydań, które ukazały się w ostatnich 30 latach XIX stulecia. Inne przewodniki tatrzańskie publikowane w tamtym czasie – autorstwa księdza Wawrzyńca Sutora⁹⁰, Leopolda Świerza⁹¹ lub Mieczysława Kowalewskiego⁹² – odegrały już znacznie skromniejszą rolę⁹³.

⁸⁸ A. Czarnowski, *Walery Eljasz Radzikowski – artysta, popularyzator, krajoznawca*, „Ziemia. Prace i materiały krajoznawcze” 1984, s. 252.

⁸⁹ Wiesław Aleksander Wójcik (1946–), przewodnik tatrzański, znakarz szlaków górskich, działacz turystyczny. Zajmuje się historią turystyki i piśmiennictwa górskiego, krajoznawstwem Karpat oraz biografią ludzi związanych z górami. Od 1978 roku kierownik Centralnej Biblioteki Górskiej PTTK w Krakowie. Autor prac, m.in.: *W kręgu Tatr* (2008), *Sabała* (2009 i 2010), współredaktor pracy *Maciej Sieczka. Przewodnik pierwszy z pierwszych* (2014). Zob. *Wójcik Wiesław Aleksander*, [w:] WET, s. 1362–1363.

⁹⁰ Wawrzyniec Sutor (1837–1907), ksiądz, zamiłowany turysta tatrzański, zasłużony działacz Towarzystwa Tatrzańskiego, w latach 1874–1904 członek zarządu głównego Towarzystwa, do 1890 roku zajmował się z jego ramienia robotami przeprowadzanymi w Tatrach. W latach 1891–1904 komisarz generalny zakonu augustiańskiego w Polsce. Autor m.in. *Krótkiego przewodnika do Zakopanego i po Tatrach* (1878, pośmiertnie: 2001). Zob. *Sutor Wawrzyniec Augustyn*, [w:] WET, s. 1171.

⁹¹ Leopold Świerz (1835–1911), jeden z najbardziej zasłużonych działaczy Towarzystwa Tatrzańskiego, w latach 1874–1903 jego sekretarz, członek honorowy, organizator przewodnictwa tatrzańskiego. Taternik, badacz naukowy Tatr, publicysta. Na jego wniosek (1886) rozpoczęto znakowanie ścieżek tatrzańskich. Autor m.in. *Krótkiego przewodnika do Tatr* (1896 i 1903). Zob. *Świerz Leopold*, [w:] WET, s. 1212–1213.

⁹² Mieczysław Kowalewski (1857–1919), zoolog, jeden z pierwszych członków Towarzystwa Tatrzańskiego. W Zakopanem był corocznie od 1888 roku. Wszechstronny znawca szczytów Tatr znajdujących się w najbliższej okolicy tego miasta. W latach 1899–1905 odegrał wybitną rolę w piśmiennictwie tatrzańskim (tematyka turystyczna i toponomastyczna). Napisał m.in. *Zakopane i Tatry. Kalendarzyk tatrzański. Krótki przewodnik po Zakopanem (stacji klimatycznej) i Tatrach z planem Zakopanego i szkicem mapy środkowego pasa północnej strony Tatr* (pięć anonimowych wydań w latach 1901–1905). Zob. *Kowalewski Mieczysław*, [w:] WET, s. 580–581.

⁹³ W.A. Wójcik, *Najdawniejsze przewodniki tatrzańskie*, [w:] *Najstarsze polskie przewodniki górskie. XI Sympozjum KTG, Kraków, 2 grudnia 1990 roku*, red. M. Staffa, Kraków 1990, s. 61–70; tenże, *W kręgu Tatr*, Zakopane 2008, s. 194, *Tatry. Sprawy i Ludzie*, t. 1.

Prace krakowskiego malarza i grafika popularyzujące Tatry znalazły się także w kręgu zainteresowań historyka i pracownika naukowego Uniwersytetu Rzeszowskiego Dariusza Opalińskiego⁹⁴. Wyniki swych badań zamieścił w książce *Przewodniki turystyczne na ziemiach polskich w okresie zaborów. Studium historyczno-źródłoznawcze*, która powstała na podstawie rozprawy doktorskiej o tym samym tytule obronionej w 2005 roku. W świetle dokonanych przez Opalińskiego analiz bardzo ważne ogniwo u Eljasza-Radzikowskiego stanowiła ogólna charakterystyka opisywanego obszaru. Składało się na nią ponad 5% objętości pierwszego wydania. W czwartej odsłonie pracy (z 1891 roku) problematyka ta zajmowała około 11% części tekstowej, w piątej już około 23%, w ostatniej zaś – około 27%. Zmiany obejmowały również dział wycieczkowy. W wydaniu z 1870 roku zajmował on (bez opisu Zakopanego) ponad 51% objętości dzieła, w kolejnych dwóch wznowieniach uległ rozszerzeniu do blisko 63%, a w ostatnim stanowił tylko 45%; zmniejszeniu podlegały ponadto struktury rozdziałów traktujących o ekwipunku turysty górskiego. Co istotne, Eljasz-Radzikowski jako pierwszy zwrócił uwagę na kwestie geologiczne, klimatyczne, demograficzne, etnograficzne, a także flory- i faunistyczne. Tematy te w kolejnych edycjach sukcesywnie rozwijał. Również jako pierwszy zdecydowanie wprowadził szlaki turystyczne na południową stronę Tatr. Dodać należy, iż kanon wycieczkowy opracowany przez Eljasza-Radzikowskiego przetrwał w niemal niezminionej wersji do momentu wydania pierwszego taternickiego przewodnika tatrzańskiego w latach 1907–1912⁹⁵.

Jak podkreślił Opaliński, przewodniki Eljasza-Radzikowskiego, mimo licznych reedycji i uzupełnień, niezmiennie pozostawały lekturami romantycznymi. Przeobrażenia, które można śledzić, czytając kolejne wydania, bardziej narzucała zmieniająca się rzeczywistość niż ewolucja zapatrywań autora. Wbrew upływającemu czasowi i zmieniającym się modom pozostał on wierny romantycznym ideałom i własnym przekonaniom. Pojawienie się jego publikacji oznaczało jednocześnie kres romantyczno-pozytywistycznej epoki w polskim przewodniku o tematyce górskiej⁹⁶.

Dodać należy, iż Walery Eljasz-Radzikowski był ostatnim autorem piszącym w specyficzny sposób – wybierał kompromis między literackością a dominacją treści informacyjnych w przewodniku. Jego praca, sugerując pewne formy zachowań i reakcji turysty, miała zarazem charakter artystyczny, aspirowała do uznania jej za dzieło literatury pięknej. Tę oboczność funkcji dostrzec można jeszcze w ostatnim wydaniu prze-

⁹⁴ Dariusz Opaliński (1970–), doktor, adiunkt w Instytucie Historii Uniwersytetu Rzeszowskiego (Zakład Archiwistyki i Nauk Pomocniczych Historii). Jego zainteresowania badawcze koncentrują się wokół historii społecznej XIX wieku oraz źródłoznawstwa. Zob. dr Dariusz Opaliński, [w:] *Nauka Polska* (baza danych Ośrodka Przetwarzania Informacji – Państwowego Instytutu Badawczego), [online] https://nauka-polska.pl/#/profile/scientist?id=130760&_k=r16kid [dostęp: 28.12.2020].

⁹⁵ D. O p a l i ń s k i, *Przewodniki turystyczne na ziemiach polskich w okresie zaborów. Studium historyczno-źródłoznawcze*, wyd. 2, Krosno 2013, s. 279, 286–287, 310, 315–316. Autor miał tu na myśli przewodnik: J. C h m i e l o w s k i, *Przewodnik po Tatrach*, [cz.] 1–4, Lwów 1907–1912.

⁹⁶ D. O p a l i ń s k i, dz. cyt., s. 279, 300.

wodnika⁹⁷. Krakowski artysta, podając niezbędne informacje i fakty, nie szczędził podniosłych określeń, które miejscami przysparzały jego relacji aury tajemniczości czy wręcz bajkowości. Według Adrianny Dominiki Sznajpik, autorki pracy *Tatrzańska Arkadia. Zakopane jako ośrodek artystyczno-intelektualny od około 1880 do 1914 roku*, opis ukazujący czytelnikowi Tatry jako niezwykłą, niemalże magiczną krainę kojarzyć się może z mitem arkadyjskim. Przewodnik, mimo że dziś jego ton, charakterystyczny dla tamtej epoki, wydaje się niekiedy zbyt pompatyczny, był w tamtych czasach najbardziej ceniony i najpopularniejszy ze wszystkich rodzimych publikacji tego typu. Wiadomości w nim zawarte pozwalają uzupełnić inne źródła o szczegóły z życia codziennego ówczesnego Zakopanego⁹⁸.

BIBLIOGRAFIA

Źródła rękopiśmienne i archiwalne:

Archiwum Muzeum Tatrzańskiego w Zakopanem, sygn. AR/NO/1172/I, S. Sierotwiński, Walery Eljasz i jego działalność związana z Tatrami w świetle listów do Józefa Ignacego Kraszewskiego.

Biblioteka Instytutu Sztuki PAN, sygn. rkps 250, P. Smolik, Historia ilustracji w Polsce.

Biblioteka Jagiellońska

BJ, sygn. rkps 6499/IV, List W. Eljasza-Radzikowskiego do J.I. Kraszewskiego z 3 listopada 1869 roku.

BJ, sygn. rkps 6499/IV, List W. Eljasza-Radzikowskiego do J.I. Kraszewskiego z 29 czerwca 1870 roku.

BJ, sygn. rkps 6499/IV, List W. Eljasza-Radzikowskiego do J.I. Kraszewskiego z 3 września 1872 roku.

Ośrodek Dokumentacji Tatrzańskiej im. Zofii Radwańskiej-Paryskiej i Witolda H. Paryskiego Tatrzańskiego Parku Narodowego

ODT TPN, sygn. EZ/4, List W. Eljasza-Radzikowskiego do rodziny z 25 lipca 1870 roku.

ODT TPN, sygn. EZ/4, List W. Eljasza-Radzikowskiego do rodziny z 9 sierpnia 1872 roku.

ODT TPN, sygn. EZ/6, Pamiętnik Walerego Eljasza 1886–1905. Rękopis, 2 grudnia 1899.

Literatura:

A. Tr., *Wystawa fotografii górskiej Walerego Eljasza*, „Wierchy. Rocznik poświęcony górcom” LXXI, 2005 [2007], s. 249–250.

Baedeker Karl, [w:] *Encyklopedia wiedzy o książce*, kom. red. A. Birkenmajer, B. Kocowski, J. Trzynadłowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1971, kol. 105.

Banach A., *Polska książka ilustrowana 1800–1900*, Kraków 1959.

Bibliografia polska XIX stulecia, t. 6, red. K. Estreicher, wyd. 2 [nowe], Kraków 1967, także online: [https://www.estreicher.uj.edu.pl/skany/?dir=dane_xix_index\[II%20ed./6](https://www.estreicher.uj.edu.pl/skany/?dir=dane_xix_index[II%20ed./6) [dostęp: 28.12.2020].

Borucki T., *O nazwie Eljaszowa Turnia oraz zasługach Walerego Eljasza dla ochrony i kształtowania nazewnictwa w Tatrach*, „Pamiętnik Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego”, t. 13, 2004, s. 85–96.

Chmielowski J., *Przewodnik po Tatrach*, [cz.] 1–4, Lwów 1907–1912.

[Chołoniewski A.] Ch., *Walery Eljasz Radzikowski*, „Życie i Sztuka. Pismo dodatkowe, ilustrowane” 1905, nr 13, s. 6.

⁹⁷ J. K o l b u s z e w s k i, *Górskie przewodniki. (Uwagi o współczesności i tradycji gatunku)*, „Litteraria” XIII, seria A, 1982, nr 225, s. 157.

⁹⁸ A.D. S z n a p i k, *Tatrzańska Arkadia. Zakopane jako ośrodek artystyczno-intelektualny od około 1880 do 1914 roku*, Warszawa 2009, s. 22, 59.

- Chwaściński B., *Z dziejów tatarnictwa. O górach i ludziach*, Warszawa 1988.
- Chwaściński Bolesław, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 151.
- Czarnowski A., *Walery Eljasz Radzikowski – artysta, popularyzator, krajoznawca*, „Ziemia. Prace i materiały krajoznawcze” 1984, s. 245–255.
- Czarnowski Adam, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 178.
- Czarny szczyt. *Proza tatarnicka lat 1904–1939*, wyb., oprac., przedm. J. Kolbuszewski, Kraków 1976.
- Czasopismo „Lud”, [online] <http://etnologia.amu.edu.pl/czasopismo-lud/> [dostęp: 28.12.2020].
- Danek W., *Publicystyka Józefa Ignacego Kraszewskiego w latach 1859–1872*, Wrocław 1957, *Studia Historyczno-Literackie*, t. 17.
- Dawidowicz A.L., Morawska-Nowak B., *Czy zakończyliśmy Rok Walerego Eljasza?*, „Co Słysać. Informator Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego” 2006, nr 3 (183), s. 1–4.
- Długołęcka L., Pinkwart M., *Zakopane. Przewodnik historyczny*, Warszawa 1988.
- Dolina Kościeliska. Śladami badaczy, artystów i wędrowców*, red. M. Baścik, Zakopane 2006.
- dr Dariusz Opaliński, [w:] Nauka Polska (baza danych Ośrodka Przetwarzania Informacji – Państwowego Instytutu Badawczego), [online] <https://nauka-polska.pl/#/profile/scientist?id=130760&k=rl6kid> [dostęp: 28.12.2020].
- Droż Karel, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 226–227.
- Dunin J., Fontner J., *Przeclaw Smolik i jego niezrealizowane wydanie „Historii ilustracji w Polsce”*, „Studia o Książce”, t. 12, 1982, s. 169–192.
- Eljasz W., *Illustrowany przewodnik do Tatr i Pienin*, Warszawa 1987 [reprint, wyd. oryg. Kraków 1886].
- Eljasz W., *Illustrowany przewodnik do Tatr i Pienin*, wyd. 3, Kraków 1886.
- Eljasz W., *Illustrowany przewodnik do Tatr, Pienin i Szczawnic*, [wyd. 1], Poznań 1870.
- [Eljasz W., *Illustrowany przewodnik do Tatr, Pienin i Szczawnic*, wyd. 1–6] Polona, [online] https://polona.pl/search/?query=Illustrowany_przewodnik_do_tatr&filters=public:1&sort=date%20asc [dostęp: 27.12.2020].
- Eljasz W., *Illustrowany przewodnik do Tatr, Pienin i Szczawnic*, wyd. 4 przerobione i powiększone, Kraków 1891.
- Eljasz W., *Illustrowany przewodnik do Tatr, Pienin i Szczawnic*, wyd. 5 przerobione i uzupełnione, Kraków 1896.
- Eljasz W., *Illustrowany przewodnik do Tatr, Pienin i Szczawnic*, wyd. 6 znacznie zmienione i powiększone, Kraków 1900.
- Eljasz W., *Nowy illustrowany przewodnik do Tatr i Pienin*, [wyd. 2], Kraków 1881.
- Eljasz-Radzikowski S., *Tatry Bielskie. Szczegółowy opis geograficzny*, Kraków 1894.
- Eljasz-Radzikowski Stanisław, [w:] *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających. Malarze, rzeźbiarze, graficy. T. 2, D–G*, [M. Bardini i in.], zesp. red. J. Maurin-Białostocka [i in.], konsultant nauk. A. Ryszkiewicz, Wrocław 1975, s. 165–166.
- Eljasz-Radzikowski Stanisław, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 249–252.
- Eljasz-Radzikowski Walery, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 252–255.
- Eljasz-Radzikowski Walery Jan Kanty, [w:] *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających. Malarze, rzeźbiarze, graficy. T. 2, D–G*, [M. Bardini i in.], zesp. red. J. Maurin-Białostocka [i in.], konsultant nauk. A. Ryszkiewicz, Wrocław 1975, s. 166–168.
- Gąsienicowa Dolina, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 316.
- Giewont, Mały, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 11.
- Giewont, Wielki, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 11.

- Głodówka, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 337.
- Górski R., *Udziela Seweryn*, [w:] *Słownik folkloru polskiego*, red. J. Krzyżanowski, Warszawa 1965, s. 412–414.
- Grabowski A., *Historyczny opis miasta Krakowa i jego okolic*, Kraków 1822.
- Grabski M.H., *Walery Eljasz Radzikowski – fotograf Tatr i Podhala*, „Pamiętnik Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego”, t. 13, 2004, s. 68–84.
- Gubałówka, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 384.
- Gustawicz B., *W góry, w góry...*, „Wędrowiec”, t. 9, seria 3, 1881, nr 234, s. 394–395.
- Gustawicz Bronisław, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 385–386.
- Hapanowicz P., *Krakowskim szlakiem Walerego Eljasza Radzikowskiego*, „Pamiętnik Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego”, t. 13, 2004, s. 39–48.
- Janota E., *Dolina Kościeliska w Tatrach*, „Tygodnik Wielkopolski. Czasopismo naukowe, literackie i artystyczne” I, 1871, nr 49, s. 592–594; nr 50, s. 605–607; nr 51, s. 618–620; nr 52, s. 626–627; nr 53, s. 605–607.
- Janota E., *Przewodnik w wycieczkach na Babią Górę, do Tatr i Pienin*, Kraków 1860.
- Janota Eugeniusz, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 454–455.
- Jarowiecki J., *Dzieje prasy polskiej we Lwowie do 1945 roku*, Kraków 2008, *Regiony, Historia, Kultura*, nr 4.
- Jelinek Edvard, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 475–476.
- Kędziora T., *Dylematy bibliografii Tatr i Podtatrza*, [w:] *Bibliografi@. Źródła, standardy, zasoby. Praca zbiorowa*, red. J. Franke, Warszawa 2013, s. 105–127, *Nauka, Dydaktyka, Praktyka*, 145.
- Kmieciak Z., *Prasa warszawska w okresie pozytywizmu (1864–1885)*, Warszawa 1971, *Materiały i Studia do Historii Prasy i Czasopiśmiennictwa Polskiego*, z. 13.
- Kolbuszewski J., *Górskie przewodniki. (Uwagi o współczesności i tradycji gatunku)*, „Litteraria” XIII, seria A, 1982, nr 225, s. 141–158.
- Kolbuszewski J., *Obraz Tatr w literaturze polskiej XIX wieku. 1805–1889. Funkcja artystyczna motywu przyrody*, Kraków 1971, *Monografie Historycznoliterackie*.
- Kolbuszewski Jacek, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 534.
- Koreń M., *Szczyrbskie Jezioro*, „Tatry TPN” 2006, nr 3 (17), s. 44–45.
- Kościeliska Dolina, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 571–574.
- [Kowalewski M.], *Zakopane i Tatry. Kalendarzyk tatrzański. Krótki przewodnik po Zakopanem (stacji klimatycznej) i Tatrach z planem Zakopanego i szkicem mapy środkowego pasa północnej strony Tatr*, Kraków 1901.
- Kowalewski Mieczysław, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 580–581.
- Kowalska R., Siarzewski W., *Ośrodek Dokumentacji Tatrzańskiej*, „Tatry TPN” 2005, nr 4 (14), s. 12–13.
- Koziński J., *Walery Eljasz Radzikowski. Malarz, fotograf, krajoznawca z XIX wieku*, „Alma Mater” 2016, nr 184–185, s. 75–78.
- [Kraszewski J.I.] Dr. Omega, *Illustrowany przewodnik do Tatr, Pienin i Szczawnic, pisał i ilustrował Walery Eljasz*, „Tydzień Polityczny, Naukowy, Literacki i Artystyczny” I, 1870, nr 37, s. 357–358.
- Kraszewski J.I., *Listy do Adama i Joanny Miłaszewskich, rodziny Langie, Walerego Eljasza-Radzikowskiego*, oprac. W. Danek, Wrocław 1966.
- Kraszewski J.I., *Walery Eljasz*, „Kłosy. Czasopismo ilustrowane, tygodniowe, poświęcone literaturze, nauce i sztuce”, t. 21, 1875, nr 543, s. 342–343.
- Kraszewski Józef Ignacy, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 595–596.

- Król A., *Dolina Strążyńska na płótnie i papierze*, „Tatry TPN” 2012, nr 1 (39), s. 116–117.
- Krzyżanowski J., „Lud”, [w:] *Słownik folkloru polskiego*, red. J. Krzyżanowski, Warszawa 1965, s. 208–209.
- Kulczycki Z., *Zarys historii turystyki w Polsce*, Warszawa 1977, *Biblioteka Instytutu Turystyki*.
- Kulczycki Zbigniew, [w:] *Popularna encyklopedia Ziemi Kłodzkiej*, t. 2, red. J. Laska, M. Kowalcze, Kłodzko 2009, s. 169.
- Maciej Sieczka. *Przewodnik pierwszy z pierwszych*, red. W.A. Wójcik, J. Konieczniak, Kraków 2014.
- Maciejewski J., *Żupański Jan Konstanty*, [w:] *Wielkopolski słownik biograficzny*, kom. red. przewodn. A. Gąsiorowski, Warszawa–Poznań 1983, s. 888.
- Magurska Jaskinia, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 702–703.
- Morawska-Nowak B., *Rozpoczęliśmy Rok Eljasza*, „Co Słyszać? Informator Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego” 2005, nr 1 (169), s. 1.
- Olszewicz W., *Walery Eljasz (1840–1905). (W sześćdziesięciolecie zgonu)*, „Wierchy. Rocznik poświęcony górcom” XXXIV, 1965, s. 159–169, także online: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/65306/edition/59169/content> [dostęp: 28.12.2020].
- Olszewicz Waclaw, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 844–845.
- Opaliński D., *Przewodniki turystyczne na ziemiach polskich w okresie zaborów. Studium historyczno-źródłoznawcze*, wyd. 2, Krosno 2013.
- Paczkowski A., *Prasa polonijna w latach 1870–1939. Zarys problematyki*, Warszawa 1977.
- Paryski Witold Henryk, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 882–884.
- [Pawlikowski J.G.], *Wspomnienie o Walerym Eljaszu Radzikowskim (w 25-tą rocznicę zgonu)*, „Wierchy. Rocznik poświęcony górcom i góralszczyźnie” VIII, 1930, s. 162–166.
- Pawlikowski Jan Gwalbert, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 892–894.
- Pietruszewski K., *List otwarty do uczestników Zjazdu Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego w sprawie ustanowienia roku 2005 rokiem Walerego Eljasza*, „Pamiętnik Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego”, t. 13, 2004, s. 37–38.
- Pilikowski M., *Historia. Nie od razu Akademię zbudowano*, [online] <https://www.asp.krakow.pl/akademia/historia-akademii> [dostęp: 6.12.2020].
- Pinkwart M., *Zakopiańskim szlakiem Walerego i Stanisława Eljaszów*, Warszawa–Kraków 1988, *Szlakiem Wielkich Ludzi, Wydarzeń, Zabytków Kultury*.
- Pinkwart Maciej, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 915–916.
- Piśmiennictwo krajowe i zagraniczne*, „Biblioteka Warszawska. Pismo poświęcone naukom, sztukom i przemysłowi”, t. 4, 1871, s. 320–321.
- Polak K., *Bibliografia „Wierchów” 1923–1972*, Warszawa–Kraków 1976.
- Radwańska-Paryska Zofia, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 1002–1004.
- Reychman J., *Eljasz Walery (1840–1905)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 6, przewodn. kom. red. K. Lep-szy, Kraków 1948, s. 231–232.
- Reychman J., *Peleryna, ciupaga i znak tajemny*, Kraków 1971.
- Reychman J., *Peleryna, ciupaga i znak tajemny*, posł. J. Krzyżanowski, Kraków 1976.
- Reychman J., *Przewodniki do Tatr, Pienin i Szczawnic Walerego Eljasza*, „Ziemia. Ilustrowany miesięcznik krajoznawczy” XXXVIII, t. 26, 1947, nr 6–8 (564–566), s. 151–158; cz. 2, nr 9–10 (567–568), s. 192–199.
- Reychman J., *Przewodnik po Podhalu, Spiszu, Orawie i północnej Słowacji*, Warszawa 1937.
- Reychman Jan, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 1016–1017.
- Różanka, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 1040.

- Rys J., *Grabowski Ambroży*, [w:] *Słownik biograficzny historii Polski*, t. 1, red. J. Chodera, F. Kiryk, Wrocław 2005, s. 477–478.
- Siarzewski W., *Walery Eljasz Radzikowski – pionier fotografii jaskiniowej*, „Tatry TPN” 2005, nr 1 (11), s. 59.
- Sikława, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 1087.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 1–15, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa 1880–1902.
- [Steczowska M.], *Obrazki z podróży do Tatrów i Pienin*, Kraków 1858.
- Steczowska Maria*, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 1149–1150.
- Strążyska Dolina*, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 1157.
- Sutor W.A., *Krótki przewodnik do Zakopanego i po Tatrach*, Kraków 1878.
- Sutor Wawrzyniec Augustyn*, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 1171.
- Szczyrba*, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 1186.
- Szczyrbskie Jezioro*, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 1187–1189.
- Sznapiak A.D., *Tatrzańska Arkadia. Zakopane jako ośrodek artystyczno-intelektualny od około 1880 do 1914 roku*, Warszawa 2009.
- Szpakowski A., *Walery Eljasz Radzikowski*, Kraków 1960.
- Szyndler B., *Tygodnik ilustrowany „Kłosa” (1865–1890)*, Wrocław 1981.
- Świerż L., *Krótki przewodnik do Tatr*, Kraków 1896.
- Świerż Leopold*, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 1212–1213.
- Świnica*, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 1216–1217.
- Tatry Polskie*, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 1256.
- Tatry w fotografii Walerego Eljasza*, [kalendarz biurkowy], oprac. W. Siarzewski, wyd. Tatrzański Park Narodowy, Zakopane 2006.
- Tobiaszowa Z., *Z raptularzy tatrzańskich Walerego Eljasza*, „Wierchy. Rocznik poświęcony górcom” XXXII, 1964, s. 212–216, także online: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/65188/edition/59012/content?ref=struct> [dostęp: 28.12.2020].
- [Trzydzieści dwa] *32 wiersze o Morskim Oku*, wyb., oprac., posł. J. Kolbuszewski, Kraków 1978.
- [Udziela S.], † *Walery Eljasz Radzikowski*, „Lud. Organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie”, t. 11, 1905, z. 1, s. 102.
- Walery Eljasz Radzikowski*, „Nasz Kraj. Tygodnik ilustrowany”, t. 2, 1906, z. 6, s. 41.
- Walery Eljasz Radzikowski (1841–1905)*, [katalog wystawy], oprac. M. Nodzyńska, Zakopane 1986.
- „Wierchy”, [w] Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej PTTK, [online] <https://ow.wierchy.cotg.pttk.pl/wy-dawnictwa/wierchy/> [dostęp: 27.12.2020].
- Wnęć J., *Zakopane w świetle listów Antoniego Choloniańskiego*, „Małopolska. Regiony – regionalizmy – małe ojczyzny” XIV, 2012, s. 99–113.
- Wójcik W.A., *Czas zatrzymany* [przedm.], [w:] A. Czarnowski, *O tatrzańskich pocztówkach*, oprac. meryt. W. Siarzewski, Zakopane 2017, s. 10–11.
- Wójcik W.A., *Najdawniejsze przewodniki tatrzańskie*, [w:] *Najstarsze polskie przewodniki górskie. XI Sympozjum KTG, Kraków, 2 grudnia 1990 roku*, red. M. Staffa, Kraków 1990, s. 61–70.
- Wójcik W.A., *Sabała*, Zakopane 2009.
- Wójcik W.A., *Sabała*, Zakopane 2010.
- Wójcik W.A., *W kręgu Tatr*, Zakopane 2008, *Tatry. Sprawy i Ludzie*, t. 1.
- Wójcik Wiesław Aleksander*, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 1362–1363.

- Zborowski J., *Pisma podhalańskie*, t. 1–2, oprac. i wyb. J. Berghauzen, Kraków 1972.
- Zborowski J., *Uwagi o przewodnikach tatrzańskich Walerego Eljasza*, „Rocznik Podhalański” V, 1992, s. 81–83.
- Zborowski Juliusz, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 1400–1401.
- Ziarkowska J., Ziarkowski D., „*Obrazy czarujące, od których oczów trudno oderwać...*”. *Uwagi o sposobach przedstawiania Tatr w twórczości Walerego Eljasza*, [w:] *Góry – człowiek – turystyka. Księga jubileuszowa dedykowana prof. dr. hab. Andrzejowi Matuszykowi w 75. rocznicę urodzin*, red. P. Cybula, M. Czyż, S. Owsianowska, Kraków 2011, s. 238–241.
- Zyga A., *Kraszewski w górach i o górach*, „Wierchy. Rocznik poświęcony górcom” XXXII, 1963 [1964], s. 36–65, także online: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/65188/edition/59012/content?ref=struct> [dostęp: 28.12.2020].
- Żygulski Z. jun., *Andrzej Banach: jeden z twórców kulturalnego środowiska krakowskiego drugiej połowy XX wieku* [wstęp], [w:] A. Banach, *Spotkania*, red. J. Zarzycka, Kraków 2015, s. 7–12.

STRESZCZENIE

W artykule podjęto próbę ukazania recepcji publikacji *Illustrowany przewodnik do Tatr, Pienin i Szczawnic* Walerego Eljasza-Radzikowskiego, którą wydawano sześciokrotnie w latach 1870–1900. Poszczególne edycje dzieła zajmują wysoką pozycję w literaturze przewodnikowej i należą zarazem do ciekawszych wydawnictw polskich drugiej połowy XIX wieku i początku XX stulecia. Do analizy wykorzystano wypowiedzi pochodzące z ówczesnej prasy stołecznej, lwowskiej, petersburskiej i drezdeńskiej, a także źródła archiwalne przechowywane w Ośrodku Dokumentacji Tatrzańskiej im. Zofii Radwańskiej-Paryskiej i Witolda Henryka Paryskiego Tatrzańskiego Parku Narodowego, Bibliotece Jagiellońskiej oraz Instytucie Sztuki Polskiej Akademii Nauk. Wśród recenzentów i opiniodawców znaleźli się uznani dziennikarze okresu zaborów i Drugiej Rzeczypospolitej, w tym wybitni tatrolodzy, oraz współcześni historycy, literaturoznawcy, muzealnicy, etnografowie, krajoznawcy i bibliofile. Wypowiedzi odnoszące się do przewodnika i jego poszczególnych wydań poszerzono o te należące do samego Walerego Eljasza-Radzikowskiego, co pozwoliło dać pełniejszy obraz zarówno samej publikacji, jak i pracy nad nią.

SŁOWA KLUCZOWE:

Walery Eljasz-Radzikowski, *Illustrowany przewodnik do Tatr, Pienin i Szczawnic*, recepcja, źródła historyczne, literatura przedmiotu

WALERY ELJASZ-RADZIKOWSKI'S TATRA GUIDEBOOKS IN THE EYES OF JOURNALISTS OF THE EPOCH AND CONTEMPORARY HUMANISTS

SUMMARY

The paper considers reception of *Illustrowany przewodnik do Tatr, Pienin i Szczawnic* by Walery Eljasz-Radzikowski, which was published six times in the years 1870–1900. The respective editions of the work have ranked highly within the tour guide genre as well as belong to

the most interesting Polish publications of the turn of the 19th and 20th centuries. The analysis involves assessments that appeared in the Warsaw, Lviv, Saint Petersburg and Dresden press of the period, as well as those from the archival sources kept at the Zofia Radwańska-Paryska and Witold Henryk Paryski Tatra Documentation Centre of the Tatra National Park, the Jagiellonian Library, and the Art Institute of the Polish Academy of Sciences. The authors of reviews and opinions were recognized journalists of the times of the partitions of Poland and the Second Republic, including outstanding Tatra experts as well as contemporary historians, literary scholars, museologists, ethnographers, sightseers, and bibliophiles. A number of statements of Walery Eljasz-Radzikowski himself related to the guide and its various editions have been also taken into account, providing for a more complete picture of both the publication as such and the process of its creation.

KEYWORDS:

Walery Eljasz-Radzikowski, *Illustrowany przewodnik do Tatr, Pienin i Szczawnic*, reception, historical sources, subject literature